

Nagy Balázs Péter

„LASSÍTSÁTK MEG AZ ÖLELÉS MOZDULATÁT IS!” – RATKÓ JÓZSEF FÉLELEM NÉLKÜL CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Az 1960-as, 1970-es évek magyar költészetét az egykori és a későbbi recepció is hajlamos bizonyos viszonyrendszerben tárgyalni, ahelyett, hogy az egyes alkotók önértékét vennék alapul. A korszak irodalom-felfogása alapján az egykorú kritika a Révaitól eredő, majd Lukács Györgynél kiteljesedő Petőfi–Ady–József Attila-hagyományt kutatta, az aczéli kultúrpolitika támogatásával, míg jelen irodalomtörténetünk, amennyiben visszatekint erre a korszakra, egy másik triászhoz (Petri–Tandori–Oravecz) viszonyít.

Ratkó József esetében azonban egy újabb nehézség is akad, hiszen az imént említettekén kívül egy másik paradigma is befolyásolja az értelmezést, mégpedig egy ideológiai, politikai tényező. A recepció előszeretettel emeli ki Ratkó kapcsán az életrajzi adatokat, a közéleti szerepvállalást, illetve a hányattatott gyermekkort, amelyekből mintegy egyenesen vezetik le költészetének jellemző arculati vonásait.¹ Nyilvánvaló tény, hogy mint értelmiségi és mint érzékeny művész, Ratkó József a kádári berendezkedés ellen nemegyszer nyilvánította ki nemtetszését, ennek eredményeképpen, hasonlóan a korszak más alkotóihoz, őt is megfigyelték és jelentéseket írtak róla,² illetve irodalmi indulása is nehézségekbe ütközött: „A Szépirodalmi Kiadó 1965-ben visszaadta Ratkónak az *Emberi dolgok* című verseskötetét azzal, hogy a benne szereplő *Önéletrajz* nem lehet igaz, »olyan isten nincs, hogy egy gyerek csak ilyen dolgokat éljen meg«. [...] A könyv nem az eredeti *Félelem*, hanem *Félelem nélkül* címen került boltokba, mert az Aczél György-i »három T« szellemében működő kiadói cenzúra szerint a »létező szocializmusban« nem »félhet« a költő.”³ Ezek az életrajzi adatok bár érdekesen illusztrálják a magánember mentalitását, illetve gondolati, eszmei fejlődésének néhány aspektusát megmagyarázzák,

1 Vö. BABOSI László, *Költő a diktatúrában – Ratkó József pályaképe*, Magyar Napló, Budapest, 2019, 18–113; JÁNOSI Zoltán, *Ratkó József*, MMA, Budapest, 2016, 18–99.

2 Vö. SZÖNYEI Tamás, *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet. 1956–1999*, Noran Könyvesház, Budapest, 2012, 309–319; illetve: BABOSI, I. m., 99–104.

3 Uo., 120.

az életműre aligha lehet belőlük következtetni. Ratkó politikai, ideológiai meggyőződését leginkább a különböző nyilatkozatai, interjúi, illetve beszédei tükrözik, amelyeket a szakirodalom (leginkább a két monográfus) hosszan idéz és értelmez, hogy ezekből utaljanak vissza az életműre.⁴ Ezeknek alapvető sajátossága, hogy olyan pozícióba helyezik Ratkót, mintha kifejezetten a rendszer ellen lázadó karakter lett volna, aki néptribunusként vette védelmébe a Kádár-rendszer legkiszolgáltatottabb társadalmi rétegét, a parasztságot, illetve a társadalom perifériájára szorultakat: „Szót is emelhetett a megszállt országot sújtó mind nyomasztóbb tünetek kimondásával az európai demokrácia hagyományaiért a néphatalomra kiéhezett lelkek bizalmával visszaélő hatalmi gyakorlat ellen [...] a tizenhat éve halott Ratkó József az így fellépő alkotók közé tartozott. Azoknak a költőknek a sorába, akik – mint kortársai közül Nagy László, Utassy József, Petri György, majd Nagy Gáspár – tehetségük teljes erőfeszítésével léptek fel a pártállam lélekölő és jövőpusztító álságaival s a nemzeti közösség szétzilálásával szemben.”⁵ Külön érdekesség, ahogyan konzerválja a szakirodalom Ratkó váteszszerű költői hitvallását és a „bartóki modell”⁶ révén a népművészethez való szoros kapcsolódását, amellyel egyértelműen egy jól körülhatárolható politikai közösséghez csatolja (ennek bizonyítására elegendő az említett monográfiák kiadásának évére és kiadójára felhívni a figyelmet).

Jelen tanulmányban nem törekszem felfejteni, hogy milyen stációk vezettek ahhoz a helyzethez, hogy a rendszerváltás utáni magyar irodalomtörténet nemzeti érzületű értelmiségi köre ápolja Ratkó József emlékezetét, és hogy miért ez a kör vindikálja magának a jogot arra, hogy meghatározza az elemzések irányát, ugyanakkor fontos rögzíteni ezt a tényt, hiszen a recepció mintha tűzzel akarna tüzet oltani. Azáltal, hogy a Ratkó-lírárt bezárja egy ideológiai keretbe, tulajdonképpen ugyanúgy jár el, mint a Kádár-rendszer értelmiségi köre: kiszorítja az egyéb értelmezési lehetőségeket,⁷ holott egyértelműen látszik már

4 *Uo.*, 114–120, 314–358; illetve: JÁNOSI, *I. m.*, 275–305.

5 JÁNOSI Zoltán, „*A kő alatti fény*”. *Ratkó József és a „két” nemzedéke*, Felsőmagyarország, Miskolc, 2005, 63–64.

6 Vö. JÁNOSI, *Ratkó József*, 131–136.

7 Hasonló álláspontot képvisel Kabai Csaba is egy esszéjében, amikor Ratkó József marginalizálódásával kapcsolatban megemlíti: „Ennek ellentmondani látszik az, hogy 2000-ben megindult műveinek a teljesség igényével föllépő kiadása, valamint hogy 2005-ben Jánosi Zoltán tanulmánykötetet szentel a munkásságának. Ám mindez inkább csak annyit bizonyít, hogy Ratkó költészetének egy jól körülhatárolható csoport tevékenységén kívül napjainkban nincs visszhangja.” KABAI Csaba, *Ami kimondható*.

a tanulmány tárgyát képező első kötetből is, hogy ez a költészet túlmutat ezeken a paradigmákon, és önmagában képvisel (nem kizárólag ideológiai, de esztétikai) értéket.

Ratkó József első verseskötete a *Félelem nélkül* 1966-ban jelent meg a Magvető Kiadó *Új termés* sorozatában.⁸ Mint azt fent már említettem, a kötetet egy esztendővel korábban a Szépirodalmi Kiadó az *Önéletrajz* című, a teljes kötet legalább egyharmadát kitevő szöveget kifogásolva visszautasította, alapvetően ideológiai okokkal magyarázhatóan. Az *Önéletrajz*ról a későbbiekben külön is szó lesz, előljáróban azonban meg kell említeni, hogy a kötet integráns része, amely nélkül a koncepció nehezen lenne értelmezhető, illetve hogy ebben a szövegben az egyéni sorsba integráló társadalomkritikája egy sor olyan interpretációs lehetőséget nyit meg, amelyek a legmodernebb irodalmi tendenciákhoz kötődnek, mint például az újszenzibilitás vagy a traumairodalom hagyománya.⁹ A *Félelem nélkül* kortárs kritikai visszhangjának alapját is az *Önéletrajz* adta, valamint a József Attila-párhuzam felfejtése mind esztétikai, mind életrajzi vonatkozásban.¹⁰ Ezek a szempontok, valamint a kötet formai sokszínűsége méltatlanul kevés figyelmet kapott a későbbi értelmezések során,¹¹ mivel a fókusz gyorsan elkerült az újnépies lírára, ahogyan azt Pomogáts Béla is megjegyzi: „*Félelem nélkül* (1966) és *Fegyvertelenül* (1968) című kötetekben nyomorúságban töltött ifjúságának nehéz emlékeivel küzdött, otthont és emberi közösséget keresett. [...] A népi siratók töredezett dallamát követte, de tanult a két világháború közötti népi lírai irányzat (Sinka, Nagy Imre) tragikus balladáitól is.”¹² Azonban az egyértelmű, hogy a tárgyalt kötetben még nem hangsúlyos a népies motívum, esetleg csak ritmikai és versnyelvi szinten.

<https://irodalmijelen.hu/2013-jul-23-1349/ami-kimondhato-kabai-csaba-tanulmanyarato-jozsefrol> (utolsó letöltés: 2024. 09. 06.).

8 RATKÓ JÓZSEF, *Félelem nélkül*, Magvető, Budapest, 1966.

9 Jellemző módon éppen az *Önéletrajz* az a szöveg, amelyet Jánosi Zoltán kifejezett érdekes képzettársítással (nép)mesei keretben tárgyal, ezáltal távolítva el a referenciális horizonttól: „Édesanyja meséire *Önéletrajz*ában mint a háború szörnyűségeit oldani akaró, a sérült világból a gyermeket kiemelni szándékozott szavakra emlékezik vissza [...] Sorsa így archetipikus vonásaiban a mesebeli, elnyomott szegénylegényét, s ezzel együtt a meseszületést inspiráló sorsot és kort ismétli meg.” JÁNOSI, *Ratkó József*, 47, 50.

10 Az egykorú recepciót kimerítően mutatja be Vasy Géza tanulmánya: VASY Géza, *Ratkó József pályakezdő korszakának fogadtatása = „Leszek haláltól ronthatatlan” – Olvasókönyv Ratkó József életművéhez*, szerk. JÁNOSI ZOLTÁN, Magyar Napló, Budapest, 2010, 94–109.

11 Ennek üdítő ellenpéldái például: KABAI, I. m.; KARÁDI ZSOLT, *Verstani kérdések Ratkó József első két kötetében*, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2020/4., 58–69.

12 POMOGÁTS BÉLA, *Az újabb magyar irodalom 1945–1981*, Gondolat, Budapest, 1982, 513.

A kötet két ciklusra oszlik (*Félelem és Félelem nélkül*), amelyeket keretbe foglal a tipológiailag is elváló nyitóvers, az *Apám*, valamint a már említett *Önéletrajz*. A nyitóvers már-már szociológiai pontossággal fogalmazza meg, hogy milyen lehetett egy proletárcsalád élete a világháború és a felszabadulás utáni Budapesten, egy, a korban nyomasztóan ismerősnek tetsző motívum, az apa, a családfő alkoholizmusa mentén: „Apám elitta mindenét / feleségét, hat gyereket, / tagsági könyvét, bútorát / elitta halotti torát, / csöpp húgom elől a tejet.”¹³ A szöveg két nagyobb szerkezeti egységre tagolódik. Az elsőben mintegy tételesen felsorolja az alkoholista apa család ellen elkövetett bűneit, majd a másodikban annak ellenére, hogy „nem tagadja a tőle örökölt értékes vonásokat sem”,¹⁴ egy József Attilát és jellegzetes szóhasználatában Adyt idéző megállapításban ezt a vérségi köteléket elutasítva („de sem örököse, sem fia / nem akarok lenni soha!”¹⁵) egy egészen más, a már említett vátezsorsban jelöli ki a maga feladatát: „Adjatok / annyi erőt, annyi hitet, / hogy értelmesen s szabadon / szolgálhassak mindenkinek!”¹⁶ Az első ciklus szövegeit nagymértékben befolyásolja, tematikai alapvonásait a nyitóvers adja, tehát ebben a ciklusban kapnak helyet a család- és szerelmes versek, valamint hangsúlyosan a közéleti témákat érintő szövegek.

A ciklus egyik legizgalmasabb szövege egy villoni balladaformában íródott szöveg, amellyel kapcsolatban Babosi megállapítja: „A *Nagynéném, a miniszterasszony* alá az 1954-es évszámot írta, holott az 1958-ban született. Ezzel a gesztussal feltehetően azt kívánta jelezni, hogy Ratkó Annát egyértelműen a Rákosi-diktatúra prominens vezetői közé sorolja.”¹⁷ Ugyanakkor egy érdekes aspektusát nem emeli ki a szakirodalom, amelyet a kötet koncepciójából lehet kiolvasni, pontosabban, ha egymásra vetítjük a *Sirató-ének* elképzelt abortuszával: „s te várod a kést a rideg orvosi műszert a doktor / elveszi magzatodat a szöghajú kedves jószágot akivé lenne / a véredből-véremből-vérünkéből fakadót”.¹⁸ Azon túl, hogy a Ratkó-korszak hírhedt abortusztilalmát játssza ki

13 RATKÓ, I. m., 5.

14 BABOSI, I. m., 121.

15 RATKÓ, I. m., 6. A versnek ez az üzenete igen ambivalens viszonyba hozható a következő ciklusban szereplő *Ha a szerszámot* című verssel, amelynek zárlatában a lírai én a munka morálját egyértelműen az apjától származtatja: „S tudtam ám / (egyszer nagy pofon után / mutatóujját fölemelve / magyarázta), hogy nem szabad / tévesztemem, mert nincs mese / a munkában. A kész dolognak / hét nyelven kell beszélnie!” *Uo.*, 88.

16 *Uo.*

17 BABOSI, I. m., 122.

18 RATKÓ, I. m., 10.

a vers mint szövegszervező elvet, verstani értelemben is mintha egyfajta ellentételezésre törekedne, hiszen míg a *Nagynéném, a miniszter-asszony* követi a klasszikus balladaforma négyes-ötödféle jambusait, illetve rímképletét egyaránt, addig a *Sírató-ének* rapszodikusán, csak gondolategységekre osztott sorai a központosítást is mellőzik (a mondatthatárokat csak a nagy kezdőbetűk jelölik).

A családversek másik vonulatát az anyára való emlékezés határozza meg, ennek egyik legsikerültebb darabja a mintegy buddhista tanmese-ként funkcionáló *Anyám* című szöveg, amely zárlatával a későbbi Ratkó-líra jellemző vonulatát, a halállal való szembenézést és a feldolgozására tett kísérleteket előlegezi meg: „Könnyű, soványka teste / nem tudom, hogy mivé lett / – bogárka, búza lett-e – / vigyázok rá ne lépjek.”¹⁹

A cikluson végigvonuló közéleti versek is hangsúlyosak. Ahogyan azt Jánosi Zoltán is megfogalmazza a kötet kapcsán, ezekben a szövegekben az alapvető társadalomkritikai felhang a domináns: „Noha a *Nagynéném, a miniszterasszony, a Gulliver éneke* [...] erős hangütését az első két-három, végre valahára kiadott köteteiben vissza is fogja a cenzúrát sokrétűen érvényesítő hatalom stratégiája, már e könyvekben is bőven vannak olyan alkotások, amelyek a szocialista irányítás ingerküszöbét fájdalmasan érintették meg”, illetve a *Szerda, csütörtök, péntek* című vers kapcsán: „A vers bátorságát a jelenből a hurráoptimizmust harsogó korabeli pártos költészet látszatinamikájával és egyszínű, naiv lobogásával szembesítve lehet igazán megérteni.”²⁰ Azonban a ciklus kevesebb figyelmet kapott szövegei is roppant érdekes összehasonlító elemzésekre érdemesek. Az egyik ilyen a *Naplórészlet* című szöveg, amely megelőlegezi a Petri-lírában bevett köz- és magánélet egybemossásának aktusát: „Szűkül az emberi a világ – / Spanyolhonban férfit herélnek. / Amerikában a fehérek / négert lincselnek. [...]”²¹ A szöveg ezután egy kifordított Babits-reminiscenciával (a *Messze... messze...* című versre utalva) a világ országaiban megfigyelhető embertelenséget felsorolva a privát szférába tartozó megoldással zárja a szöveget: „Nem tudok védekezni másképp – / megölelem a feleségem.”²² A másik hasonló eljárással éppen a következő, *Az első úrhajóval* című vers él, amely viszont (újabb utalással, ezúttal *Az ember tragédiájának* XIV. színére) kozmikus távlatokba nyitja meg a lírai én menekülésének egyetlen

19 RATKÓ, I. m., 31.

20 JÁNOSI, *Ratkó József*, 148–149.

21 RATKÓ, I. m., 24.

22 *Uo.*

lehetőségét: „itt maradtam, / magyar földhöz tapadtam, / pedig nincs semmi kedvem / itt élni földközelen. [...] elszállnék, mint a sóhaj, / az első úrhajóval.”²³

A második ciklusban, a *Félelem nélkül*ben kapnak helyet a könnyedebb hangvételű miniatűrök, sír- és bökversek (például *Egy felesre, Egy hetvenkedőre, Portré, Grotoszék*), az istenes versek, amelyek egészen meglepő perspektívából közelítenek a transzcendenciához, ahogyan azt Nagy Balázs is írja tanulmányában: „[...] újra és újra felbukkanó problémaköreinek jelentékeny része – morális felelősség, küldetésesség és kiválasztottság, halál és gyász – nehezen közelíthető meg materialista-ateista alapokból. A racionálisan gondolkodó Ratkó számos forrásból fakadó hiányélménye azért sem oldódhatott fel, mert több »nagy kérdésre« nem tudott kielégítő választ adni a transzcendencia kirekesztésével. Költészetében egyszerre található meg az isteni jelenlét érzékelésének hiányából fakadó érvessztés és az Isten híján magára maradt ember integritásának megerősödése.”²⁴ Ennek alátámasztására elegendő csupán például a *Krisztus-keresztelő* című szövegből idézni: „S Hitlerek és Krisztusok nőttek, / rosszmájú, örült messiások. / De ő tudta: nem halállal kell / megváltani ezt a világot.”²⁵

Ebben a ciklusban megritkulnak a közéleti és családversek, és inkább a filozófiai szövegek kapnak nagyobb teret. Ennek két eklatáns példája az *Éjszaka* és a *Csönd* című monumentális alkotások, amelyekben a lírai én megfigyelőként a létezés legapróbb rezdüléseit regisztrálja: „Ó, itt tenyerek alszanak, testrészek, nem emberek / lábak, gerincek, vállak, feltagolt szervezetek!”²⁶, „Tojások lüktetését hallod-e? [...] Minden hang része az egésznek, / minden hang a csönd egy darabja.”²⁷ Ezek a kontemplatív szövegek ellenpontozzák a kötet keretének számító *Önéletrajz* konkrét, szociografikus perspektíváját.

Az *Önéletrajz* negyed-féloldalas szövegei mintegy flashbackszerűen mutatják fel Ratkó József gyermek- és kamaszkorát, de ezen túl olyan elementáris erővel vázolják fel a korszak mindennapjainak szenvedéseit, hogy joggal lehet egy lapon említeni Nagy Lajos *Pincenaplójá*val, Szép Ernő *Emberszagá*val vagy éppen Borbély Szilárd *Nincstelének* című regényével: „Újszülött testvérem kocsija mögött állok, édesanyám

23 *Uo.*, 26–27.

24 Nagy Balázs, *Istentapasztatlat(lanság) és hiányérzet összefüggései a Ratkó-lírában*, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2020/4., 76.

25 RATKÓ, I. m., 66.

26 *Uo.*, 54.

27 *Uo.*, 62, 63.

narancssal etet. Megkérdi: – Adjunk neki is? – Toppantottam: – Ne! A pici két hét múlva meghalt. Sokáig nem tudtam szabadulni attól a gondolattól, hogy a narancs volt az oka halálának.”, illetve: „Amikor megtudtuk, hogy testvérként születik, elkeseredve szidtuk apánkat. Édesanya nagyon beteg volt. A kisfiú halva született. [...] Sok bácsi jött, beletették egy cipősdobozba, spárgával átkötötték, s elhantolták.”²⁸ Az iménti idézetből is látszik, hogy az elbeszélő törekszik a tárgyilagosságra, illetve hogy a gyermeki perspektíván megszürt elbeszélői technika retrospektív módon utal vissza a felnőtt elbeszélő életére. Egyértelmű, hogy ezek a tapasztalatok olyan traumatikus hatást gyakorolhattak az elbeszélőre, hogy feldolgozására egyetlen lehetséges út szolgál: a kimondás, a leírás kényszere, amelyre a kötet verseiben tesz kísérletet. Tehát az *Önéletrajz*ot a kötetkonceptiót tekintve integráns résznek kell tekinteni, éppen ezért érthetetlen Babosi László szerkesztői döntése, miszerint azt a gyűjteményes kötetből kihagyva, csak a Ratkó prózáit tartalmazó kötetben közli. Nem túlzás azt állítani, hogy ez a műfajilag nehezen kategorizálható szövegegyüttes kulcsfontosságú a *Félelem nélkül* című kötet megértésében, hiszen motívumrendszerében és élményvilágában mintegy kommentálja, magyarázza a verseket. Ez az eljárás Dante *Új életét* idézi, amennyiben összeolvassuk a szövegeket az *Önéletrajz* referenciális töredékeivel.²⁹ Babosi összegzését idézve, az *Önéletrajz* egyszerre utal vissza a kötet verseire és egyszerre magyarázza, referenciális adalékokkal töltve meg azokat: „[...] megrendítő *Önéletrajz*ban gyerekkorát írta meg ötvenkilenc »hárommásodperces« vallomásban: apjának részeges életmódját, édesanyjának emberfeletti munkáját, családösszetartó szerepét, a második világháború okozta borzalmakat, a nyomort, majd édesanyja halálát és a család szétesését, hányattatásait, míg a Tiszadobi Gyermekvárosba nem került.”³⁰ A szöveg utolsó részlete mintegy ajánlásként is értelmezhető, de egyben a poszttraumás stressz zavar egy jellemző tünetét is beemeli az interpretációba: „Most már befejezem ezt a kegyetlen írást, mert megnyugodott

28 *Uo.*, 97, 114.

29 Ez pedig egy újabb Petri-párhuzamra emlékeztet, hiszen első kötetét éppen ilyen struktúrában képzelte el, amelyből végül is csak az első ciklus verseiben maradtak nyomok: „Akkoriban olvastam Dante *La vita nuova*-ját, ezeket a kommentárokkal ellátott verseket, és tulajdonképpen a *Magyarázatok*...-at úgy kezdtem el írni, hogy egy egységes mű lesz, versek filozófiai kommentárokkal, egy vers, egy kommentár, és így tovább.” *Szállóigévé lenni, az a legjobb. Kérdező: Parti Nagy Lajos = Petri György Munkái III. Összegyűjtött interjúk*, szerk. Réz Pál – LAKATOS András – VÁRADY Szabolcs, Magvető, Budapest, 2007, 224.

30 BABOSI, I. m., 124.

bennem a gyermek. [...] Igazság adatott a gyermeknek, aki immár felállhat a sámliról, leeresztheti védelmül felemelt jobb kezét [...] Vigyázatok, ha közelíttek hozzá – ne gyors, hirtelen mozdulatokkal, mert újból megriadhat. Lassítsátok meg az ölelés mozdulatát is!”³¹

Látható tehát, hogy Ratkó József első verseskötete olyan összetett koncepcióval dolgozik, amelynek a kortárs irodalomértésben is helye lehet. A képviselési és referenciális líra használata pedig kortárs szépirodalmi törekvésekhez kötheti. Ezért is kardinális kérdés, hogy ezt a költészetet ne csupán az ideológiai, hanem az esztétikai értékek alapján is értelmezzük.

31 RATKÓ, *I. m.*, 134.